

De somnis i il·lusions. Llegim les *Meditacions Metafísiques* (1641) de Descartes.

Dra. Montserrat Crespín Perales

1. Introducció.

Segurament, de tots són coneguts els versos de l'insigne escriptor Pedro CALDERÓN DE LA BARCA (1600-1681) a la seva obra teatral *La vida es sueño* (1635). En boca del príncep Segismundo, personatge reflexiu que expressa la seva preocupació existencial mentre està en captiveri, l'escriptor transmet una pregunta sobre el sentit mateix del viure, volàtil com els somnis:

¿Qué es la vida? Un frenesí.
¿Qué es la vida? Una ilusión,
una sombra, una ficción,
y el mayor bien es pequeño;
que toda la vida es sueño,
y los sueños, sueños son.¹

Si en el cas del text Calderón de la Barca, és habitual trobar que la gran pregunta és la del conflicte entre la predestinació i el lliure albir, no és menys important que també posa en qüestió l'experiència sensible i, per tant, els problemes propis de la teoria del coneixement.

Calderón de la Barca és contemporani del filòsof a qui avui llegirem, René DESCARTES (1596-1650). A aquesta part del taller de lectura, ens aproparem a uns fragments de les *Meditacions Metafísiques* (1641) on el pensador francès apel·la al seu famós “Penso, aleshores existeixo” (*Cogito ergo sum*) i, entre altres interrogacions, ens llença una particularment suggeridora: Podria ser que ara estiguis somniant?

¹ CALDERÓN DE LA BARCA, Pedro, *La vida es sueño*; Albacete: Diputación de Albacete, Libros en la red, 2001, p. 76.
[<https://www.dipualba.es/publicaciones/LibrosPapel/LibrosRed/Clasicos/Libros/VidaSue.pdf>]
(Consulta: 11/11/2018)

2. Descartes i el mètode del dubte.

Descartes, comparteix amb els lectors el monòleg interior que li serveix per exposar allò que li agita per dins -allò sobre el que medita-, i ens proposa pensar atentament i detingudament sobre aquelles coses que “es poden posar en dubte”. Ho fa mogut per la determinació de desfer-se de les opinions o creences falses i cercar un fonament sòlid pel coneixement.

El filòsof comparteix amb nosaltres com arriba a la seva determinació de “dubtar”, sistemàticament i de tot, per desfer-se d’aquelles coses que havia cregut anteriorment per, tot seguit, tornar a començar i a construir un edifici del coneixement sòlid. Per tant, el seu vacil·lar té com a objectiu trobar una base sòlida pel coneixement. Arribar a un principi que sigui indubtable, immune a qualsevol atac escèptic. Així ens ho diu al text:

Ja fa algun temps que m’he adonat que, des de ben jove, he admès moltes opinions falses com a vertaderes, i que allò que després he construït sobre principis tan poc sòlids havia de ser molt dubtós i incert; i des d’aleshores he considerat que em calia proposar-me seriosament, un cop a la vida, desfer-me de totes les opinions en les quals havia cregut anteriorment, i tornar a començar des dels fonaments, si volia establir alguna cosa sòlida i permanent en les ciències.²

La seva és una determinació de deslliurar-se de les idees i creences vulnerables. I, com ens diu, per fer-ho, li calia haver arribat a una edat prou madura.³ A un període de la vida ple, prudent, sensat, com aquell en el qual estem molts dels que avui llegim aquí a Descartes.

3. Que els sentits no són -sempre- de fiar

La tasca que es proposa Descartes és titànica. Compartint les seves vacil·lacions i aquest exercici personal de posar-ho tot entre parèntesis, ens convida al fet que cadascun de nosaltres faci aquest exercici introspectiu.

L’exercici comporta enderrocar els fonaments i materials -febles- del que havia estat el seu antic edifici de coneixement. I proposa que el seguim, en primer

² DESCARTES, René, *Meditacions metafísiques I-II*, p. 1. Text adaptat: ("Lectures Meditacions metafísiques (I-IV). Descartes" per Manel Codina sota llicència CC BY-NC-SA 2.0 ES). [<http://www.xtec.cat/~mcodina3/Filosofia2/Meditacions.pdf>] (Consulta: 11/11/2018)

³ *Ibídem*, p. 1.

lloc, en la seva tasca de recelar dels sentits, font d'una part de les coses que diem conèixer.

A través dels sentits (visió, audició, gust, tacte, olfacte) extraïem i usem informació sobre l'entorn i sobre nosaltres mateixos, en particular, sobre el nostre cos. I precisament sobre els sentits és sobre el que dirigeix Descartes el primer camí del dubte, afirmant que no ens podem fiar d'ells. Diu:

Tot el que he rebut fins ara com a més cert i més segur, ho he après dels sentits o pels sentits; ara bé, he experimentat, de vegades, que els sentits m'enganyaven, i és prudent no fiar-se mai completament dels qui han enganyat una vegada.⁴

Encara que ens digui, aparentment de manera taxativa, que els sentits no són de fiar, també ens diu que els sentits li han enganyat "de vegades", cosa que ens indica que no sempre ho han fet. I, en segon lloc, comparteix una reflexió de sentit comú: no refiar-se completament d'aquell o aquella que ens ha enganyat, almenys, una vegada. Qui ens ha decebut una vegada -una persona o aquí, els sentits- no és completament de refiar. Recordarem que no li podem donar un crèdit ingenu, sinó que serà sensat desconfiar-ne i recelar com a prevenció.

4. L'argument del somni.

La utilització dels somnis dins les argumentacions filosòfiques té una llarga història. Des de l'antiguitat, el fet de somiar i els somnis apareixen a la reflexió filosòfica.

Per exemple, amb Heràclit d'Efes (544-480 a.C) del que, com en el cas d'altres presocràtics, rebem part dels seus escrits de manera fragmentària i entremesclats en textos de pensadors posteriors, juntament amb les seves opinions i interpretacions. D'ell podem recuperar un dels seus fragments on, precisament, els sentits i la son juguen un paper fonamental:

Fr. 26: El hombre de noche enciende para sí una luz cuando su visión está extinguida; vivo, cuando duerme, está en contacto con el que está muerto y despierto con el que duerme. Clemente Alejandrino, *Stromata*, IV, 141, 2.⁵

⁴ *Ibíd*em, p. 2.

⁵ KIRK, G.S, RAVEN, J.E., SCHOFIELD, M., *Los filósofos presocráticos. Historia crítica con selección de textos*; Madrid: Editorial Gredos, 1987, 2ª Edición Ampliada, p. 299.

Tanquem els ulls, sembla dir Heràclit, però encenem per a nosaltres mateixos una llum, una projecció interior, com ara, la dels somnis.

En un altre context filosòfic, el xinès, també tenim una exemplificació d'aquesta preocupació antiga pels somnis i somiar. El mestre Zhuang o Zhuangzi (finals del segle IV a.C) i el recull dels seus escrits, documents essencials per conèixer i fruit de la riquesa de la filosofia clàssica taoista, és conegut, entre altres coses, per un apòleg, una faula, titulada "Somni de la papallona":

Una noche Zhuang Zhou soñó que era una mariposa: una mariposa que revoloteaba, que iba de un lugar a otro contenta consigo misma, ignorante por completo de ser Zhou. Despertose a deshora y vio, asombrado, que era Zhou. Mas, ¿Zhou había soñado que era una mariposa? ¿O era una mariposa la que estaba ahora soñando que era Zhou? Entre Zhou y la mariposa había sin duda una diferencia. A esto llaman "mutación de las cosas".⁶

Una part dels estudiosos han optat per interpretar que aquest pensador xinès sostenia posicions antiracionalistes. Semblaria, des d'aquesta perspectiva, que s'optés per dubtar de la nostra capacitat per a conèixer i distingir el que és el somni de la vigília, el que és cert del que és fals, el que és coneixement, de la ignorància. Aquesta interpretació sostindria que aquest escepticisme taoista afirma que som incapaços de mantenir un judici sobre les coses ferm i indubtable. Justament, el camí oposat de Descartes que tot seguim veurem.

Per introduir el seu famós argument del somni, Descartes ens diu que, necessita, com qualsevol altre humà, dormir i que, dormint, ha experimentat el fet de representar-se en somnis les mateixes coses o algunes que li resulten semblants a tal com li apareixen estant despert:

(...) recuerdo haber estat sovint enganyat, mentre dormia, per il·lusions d'aquesta mena. Aturant-me en aquest pensament, veig tan clarament que no hi ha cap índici cert pel qual es pugui distingir amb claredat la vetlla del somni, que n'estic astorat; i el meu estupor és tan gran que gairebé és capaç de persuadir-me del fet que dormo.⁷

Afirma que davant certs somnis molt vívids no ha trobat índici cert, signe o criteri fonamentat per distingir, per tant, per diferenciar i no confondre, la vetlla del somni. Acaba de formular el problema filosòfic que qüestiona la realitat del món exterior.

⁶ CHUANG TSÉ, *Zhuang Zi*; Traducción, introducción y notas de Iñaki Preciado Ydoeta, Barcelona: Editorial Kairós, 2001, p. 53.

⁷ DESCARTES, op. cit., p. 3.

Els somnis posen en qüestió fins i tot experiències sobre les quals diríem que estem convençuts, com fa el mateix Descartes. Afirma estar convençut de què no està adormit perquè mira (amb els ulls) el paper que té davant, que mou el cap, que sent la seva mà i que pot moure-la voluntàriament. Passa, però, que sap el que experimenta, com li apareix davant els ulls el paper o que pot moure les seves mans, però considera la possibilitat que aquests fets sobre els quals diu que està convençut, puguin ser compatibles i indiscernibles amb els d'un somni. Si no pot trobar criteri clar i distint per distingir entre el somni i la vigília, infereix que tampoc pot saber res del món extern.

Seguint la formulació de Jennifer M. WINDT sobre l'argument cartesià del somni, resultaria que:

- (1) Si sé que estic assegut i vestit a la vora del foc, llavors no hi ha motius genuïns per dubtar que realment estic assegut i vestit a la vora del foc.
- (2) Si ara estigués somiant, aquest seria un veritable motiu per dubtar que estic assegut vestit a la vora del foc: en somnis, sovint he tingut l'experiència realista d'estar assegut a la vora del foc quan en realitat estava nu dins el llit.
- (3) Per tant, no sé què ara estic assegut i vestit a la vora del foc.⁸

Així doncs, l'argument cartesià posa en dubte les creences que formem sobre el món exterior a través dels sentits: aquí, que està assegut i vestit vora el foc. Els somnis ajuden al pensador a posar en dubte el coneixement fonamentat en els sentits. I, així, si la informació que ens donen els sentits no sempre és de fiar doncs, com ens havia dit, a vegades ens enganyen, i, a més, la informació a través dels sentits és compatible amb l'escenari de la informació que rebem en somnis, com puc saber alguna cosa del món extern per mitjà dels sentits?

5. Jo sóc, jo existeixo.

És a la segona meditació, "De la naturalesa de l'esperit humà, i del fet que és més fàcil de conèixer que el cos", on el pensador francès ens il·lumina el camí per sortir del problema, també d'aquest que posa en qüestió el món extern si dubtem de la informació que sobre aquest ens aporten els sentits.

⁸ WINDT, Jennifer M., "Dreams and Dreaming", ZALTA, Edward N. (Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Winter 2017 Edition. [<https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/dreams-dreaming/>] (Consulta: 11/11/2018)

Per sortir del dubte cal trobar alguna cosa indubtable, un punt arquimedià, ferm i immòbil.⁹ Així doncs, el que troba Descartes com a punt arquimedià consisteix a establir que el fet mateix de dubtar li serveix de prova del fet que ell, que dubta, existeix. I, per tant, la primera veritat indubtable és, de fet, la seva existència. Com ens ho explica al text:

De manera que, després de pensar-ho bé i examinar-ho tot amb molt de compte, finalment cal concloure i donar per cert que la proposició *jo sóc, jo existeixo* és necessàriament vertadera, cada vegada que la pronuncio o la concebo en el meu esperit.¹⁰

Però, què sóc?, es pregunta el filòsof. Sóc una cosa que pensa. Pensar i el pensament són un atribut, una propietat, del meu ser, de la meva subjectivitat. Així, pensar i el pensament, ens diu, són quelcom que ens pertany i que és inseparable de cadascun de nosaltres: sóc, existeixo.

Els somnis, “còpies de coses reals”, com els descriu a la primera meditació, són fruit del fingiment o de la imaginació. Per tant, de l’acció de contemplar mentalment la figura o la imatge d’una cosa corpòria. Però els somnis són incapaços de destruir el fonament indubtable i permanent ja trobat: la certesa del fet que sóc, que existeixo. El meu jo pensant, conscient -la *res cogitans* o cosa que pensa- que em permet, entre altres coses, imaginar quimeres, roman fora de dubte.

En conclusió, el que és una creença indubtable és el fet que coneixem directament els continguts de les nostres ments i que, per tant, no puc dubtar que sóc jo qui dubta:

Hi ha cap d’aquests atributs que pugui distingir-se del meu pensament, o que es pugui considerar separat de mi mateix? És tan evident que sóc jo qui dubta, qui entén i qui desitja, que no és necessari afegir-hi res per explicar-ho. I també és cert que tinc la capacitat d’imaginar; ja que, encara que pugui succeir (com he suposat anteriorment) que les coses que imagino no siguin vertaderes, tot i això, aquest poder d’imaginar no deixa d’estar realment en mi, i forma part del meu pensament. Finalment, jo sóc el mateix que sent, és a dir, qui percep certes coses pels òrgans dels sentits, ja que, en efecte, veig la llum, sento el soroll, noto la calor. Se’m dirà, però, que aquestes aparences són falses, i que estic dormint. És possible que així sigui: de tota manera, almenys, és molt cert que em sembla que veig la llum, que sento el soroll i que noto la calor; això no pot ser fals: és pròpiament el que en mi s’anomena sentir i que justament no és altra cosa que pensar. Per la qual cosa començo a conèixer què sóc, amb una mica més de claredat i distinció que abans.¹¹

⁹ DESCARTES, op. cit., pp. 6-7.

¹⁰ Ibídem, p. 8.

¹¹ Ibídem, p. 11.

6. Conclusió: Dels somnis i les al·lucinacions.

A un dels documents fonamentals per endinsar-se en la mitologia grega, la *Teogonia*, Hesíode (al voltant del 700 a.C) ens parla d'Hipno, fill de la Nit i germà de Tànatos, divinitat que personifica la son i, per tant, l'entrada al món dels somnis. Se'l representa habitualment com un home jove que té ales a les temples, donant a entendre que aquestes ales faran volar la ment amb els somnis. A l'imaginari anglosaxó, l'home de sorra (*Sandman*) és molt conegut a la cultura popular i apareix a contes, cançons o pel·lícules. És un personatge que visita cada nit a la gent mentre dorm i, abocant sorra màgica sobre els seus ulls, assegura que aquests somniïn. Hipno i l'home de sorra són una petita il·lustració de la importància que els somnis han tingut per la cultura.

Avui dia, tot i els avenços als camps de la filosofia, la neurociència o la psiquiatria, els somnis són encara un àmbit enigmàtic i un espai per a la indagació. Com hem vist a la primera Meditació, part de les preguntes filosòfiques que plantejà Descartes s'adreçaren a qüestionar la plausibilitat mateixa de l'escenari indiscernible entre el somni i la vigília. Més endavant, a la Meditació Sisena, el mateix filòsof arriba a la conclusió de què els somnis són qualitativament diferents de les experiències que tenim quan estem desperts. Per tant, si mostrem la seva incoherència, ja disposem d'un criteri per a diferenciar els dos estats mentals. Diu Descartes:

I haig de rebutjar tots els dubtes d'aquests dies passats com a hiperbòlics¹² i ridículs, particularment aquesta incertesa tan general respecte al somni, que no podia distingir de la vetlla: car en el present trobo una notable diferència, en el fet que la nostra memòria no pot lligar i ajuntar els nostres somnis els uns amb els altres i amb el seguit de la nostra vida, com té el costum d'ajuntar les coses que ens esdevenen quan estem desperts. I, en efecte, si algú, mentre estic despert, se m'aparegués de sobte i desaparegués igual, com fan les imatges que veig dormint, de manera que no pogués adonar-me ni d'on venia, ni on anava, no seria pas sense raó que estimaria que és un espectre o un fantasma formal dins del meu cervell, i semblant als que s'hi formen quan dormo, més que no pas un veritable home.¹³

Aquesta caracterització posterior dels somnis assenyalant el seu caràcter intermitent, discontinu en l'espai visual (quelcom que apareix i desapareix) o

¹² Exagerat.

¹³ DESCARTES, René, *Meditacions Metafísiques*, VECIANA i TORMO, Robert (Traducció i notes), p. 42.

[<http://blocs.xtec.cat/enraonar/files/2011/08/DESCARTES-MEDITACIONS-METAF%C3%8DSIQUES.pdf>] (Consulta: 11/11/2018)

incongruent, fa semblants als somnis a les al·lucinacions. Així, si seguim l'explicació del conegut neuròleg clínic, Oliver SACKS (1933-2015), les al·lucinacions es defineixen com les percepcions que sorgeixen en absència de cap realitat externa - veiem o escoltem coses que no estan presents. Encara que somnis i al·lucinacions tenen coses en comú, ens explica, són estats mentals diferents.

Un aspecte que diferenciaria els somnis, o altres imatges mentals, de les al·lucinacions és que, com comenta Sacks, mentre que els somnis romanen tancats a la ment del subjecte i no es projecten cap a l'exterior, les al·lucinacions, sí, de fet, superposant-se amb les percepcions.¹⁴ Sembla que Descartes refutaria l'argument del somni emprant la figura de les al·lucinacions i, en certa mesura, barrejant aquest espai interior del somni i el fet de somiar amb la projecció exterior de disfunció perceptiva de les al·lucinacions.

Precisament, la filosofia prossegueix indagant i preguntant-se com escapar de l'argument cartesià que se sosté en l'amenaça de l'engany dels somnis. Com explica l'abans citada Windt, autors actuals han buscat dins la recerca científica dels somnis per trobar un criteri introspectiu a partir del qual determinar que estem desperts més aviat que no dormint. Argüeixen que, ja que les habilitats pel raonament crític estan típicament absents als somnis, quan introspectivament notem que som capaços de la reflexió crítica i l'experiència que tenim s'integra als nostres records, tenim bones raons per pensar que estem, en aquell moment, desperts. No obstant això, com Windt ha intentat mostrar, no podem assegurar que el raonament estigui absent de manera uniforme quan somiem. Per la qual cosa, si raonem críticament en somnis, el patró d'aquest raonament i el criteri introspectiu no acabarien amb l'escepticisme. La possibilitat de la confusió entre les dues experiències romandria oberta.¹⁵ Per tant, queda per davant tota una línia d'investigació filosòfica i, també, malgrat Descartes, davant somnis gairebé iguals o molt-semblants, quasi reals, al món extern, espai per l'atac escèptic.

En part tornem al mateix lloc per on vam començar. Al pleonasme i el truisme indestructible del poeta: "los sueños, sueños son".

¹⁴ SACKS, Oliver, *Alucinaciones* (2012); Barcelona: Anagrama, 2018, pp. 9-14.

¹⁵ WINDT, art. cit.